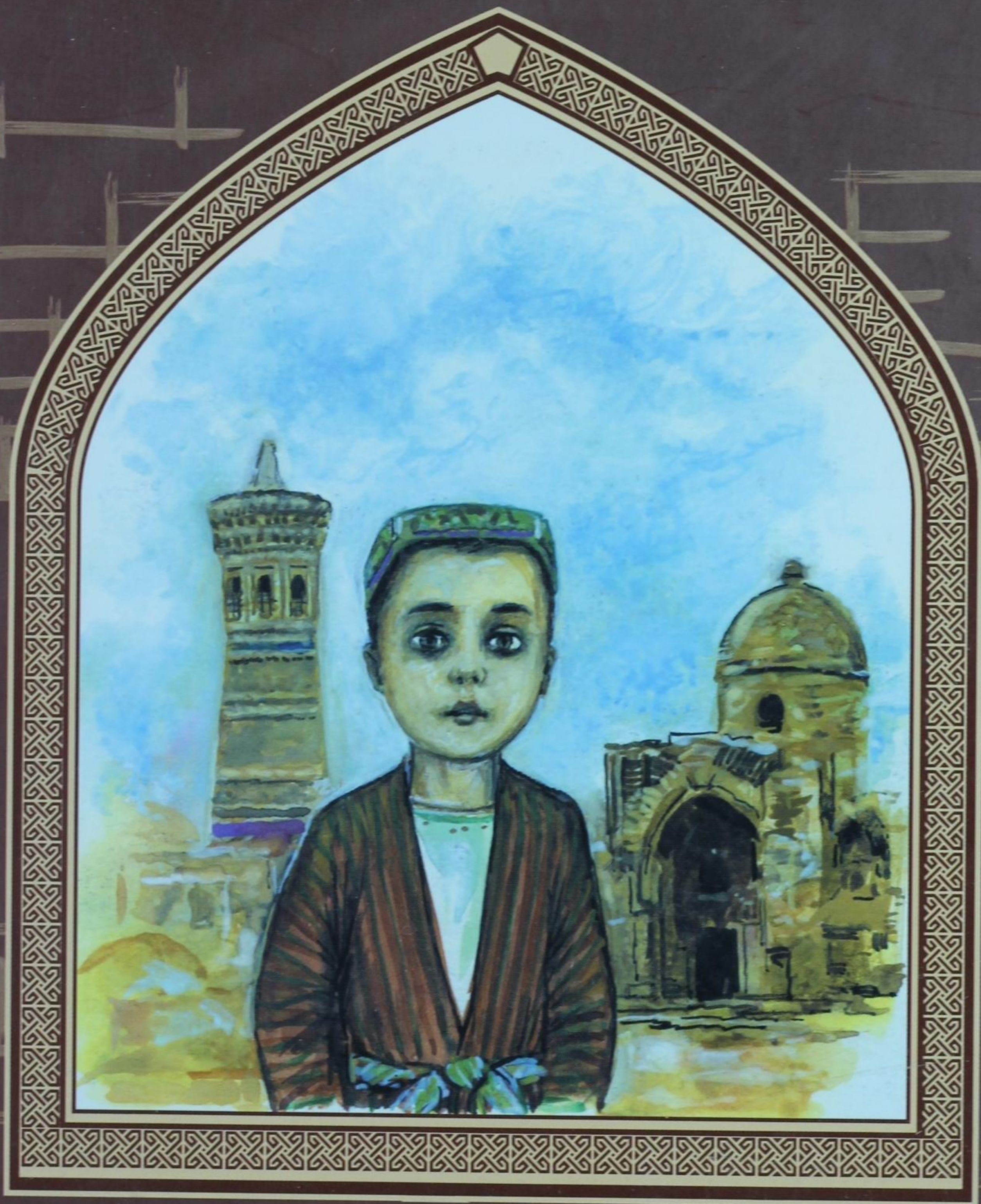

206927
Садриддин Айни

Мақтуба
кўхона

Садриддин Айни

*Мақолаб
кўхна*

ТҚБ «Истиқбол» - 2010

Нусхаи ҳатмӣ

Садриддин Айни. *“Мактаби кӯҳна”*. Повест, Душанбе, 2010, ТҚБ “Истиқбол”, 56 саҳ.

Китобхонаи миллии
Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба номи А. Фирдавсӣ

206927
Тоҷик 2

ISBN 978-99947-53-37-6

9 789994 753376

© Бунёди адабии Садриддин Айни

Садриддин Айни
1878 - 1954

САРСУХАН

Чанд сухан барои ҷавонони босаодат

Фарзандони азизу меҳрубон! Устод Садриддин Айни баробари осори асосии хеш, дар бораи миллати азиятдидаи мо ва мардумони дигари Осиёи Миёна чанд асари бадеии хешро махсус барои ҷавонон навиштаанд. Аммо дар «Мактаби кӯҳна» эшон рӯзгори замони кӯдакиашонро тасвир намуда, мехоҳанд ҷавонони имрӯз фаҳмида бошанд, ки чӣ рӯзгори сахтро дар ҷавонӣ аз саргузаронида будаанд. Вале қатъи назар аз душвориҳои он замон бо роҳнамоии падари хирадманди хеш, муаллимаи хушсалиқа ва дар натиҷаи кӯшиши шахсии хешу роҳнамоии мардони некбини он замон, рафта-рафта ба мартабаҳои бузург расида тавонистанд.

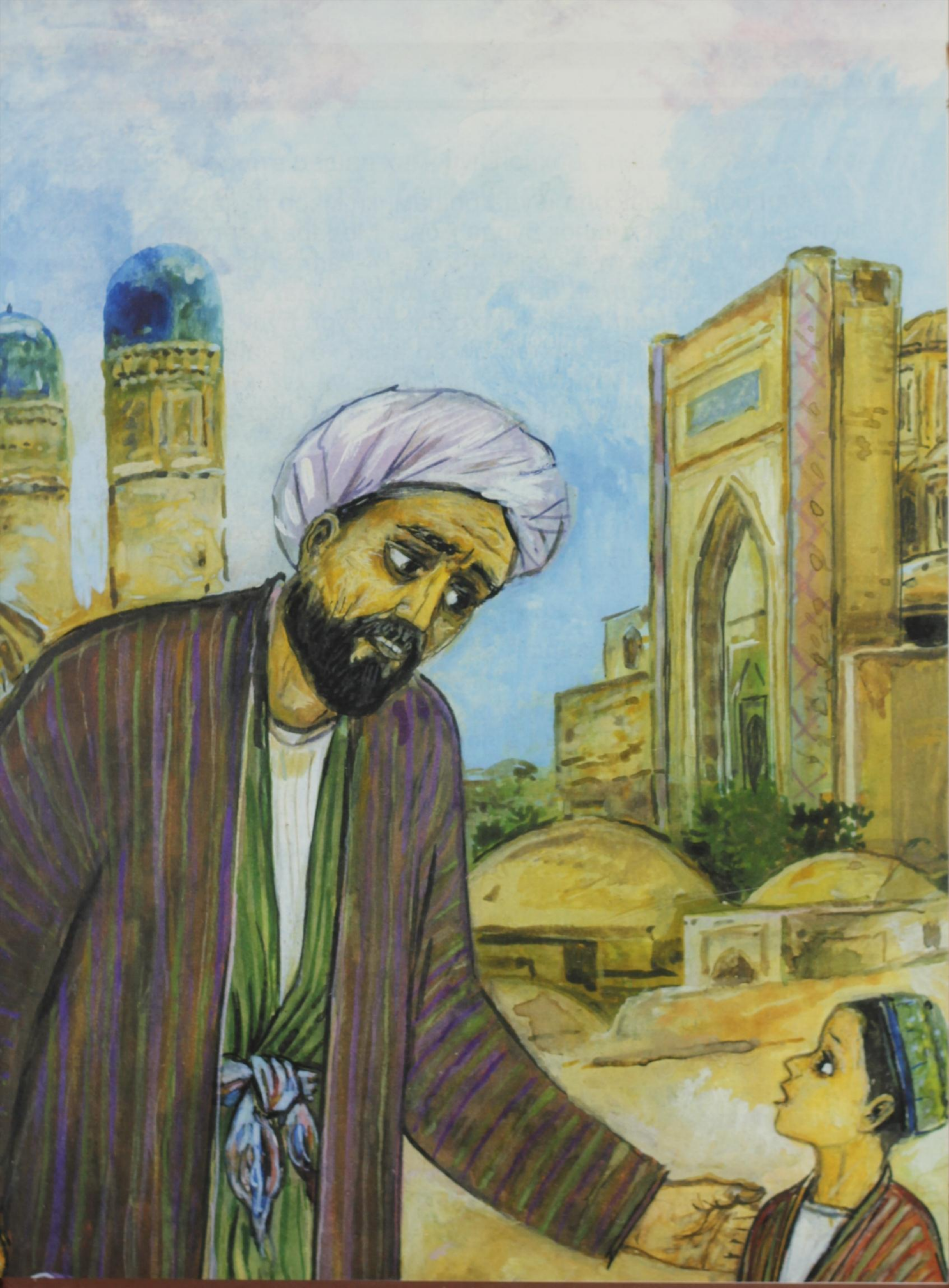
Имрӯз дар Тоҷикистони азизи мо навҷавонон низ бо кӯшиши худ ва роҳнамоии омӯзгорон имкон доранд, ки ба орзуҳои неки худ ва падару модарон расанд.

«Мактаби кӯҳна»-ро бодикқат хонед ва суханони душворашро аз омӯзгорон пурсед ва бубинед, ки кӯшиши шахсӣ ягона роҳест барои соҳиби савод гардидан ва ба ҳадафи хеш расидан. Устод гуфтаанд:

Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.

Ҷавонони боҳушу ҷӯяндаи илму фарҳанг! Ман ба Шумо орзуҳои беҳтарини хешро тақдим намуда, хостори он ҳастам, ки ҳамаи Шумо бо кӯшишу гайрати хеш ба ҳадаф ва мақсадҳои зебои худ расида тавонед.

Бо салом ва дурудҳои фаровон дӯсти
ҳамешагии Шумо
Камолиддин Садриддинзода Айни.

лои ин, доду фарёд, оҳу фиғон, гиряву зори бачагон, гӯё боми мактабро ба ҳаво мебардошт.

Ин шӯру ғавғо бар болои нонрезаҳое буд, ки мактабдор аз ҳалвои ман ба бачагон бахшиш карда буд...

Мактабдор ба ин аҳвол бетараф намонд: дар пушти ӯ дарозу кӯтоҳ чанд чӯб ба девор рост гузошта шуда буд, яке аз ин чӯбҳоро, ки тахминан 5 оршин дарозӣ дошта, нӯги он ба гӯшаи дигари хона ба девор хобонидагӣ буд, гирифта ба сари бачагон бе он ки яке аз онҳоро интихоб кунад, задан гирифт. Бачагон аз задан ва кӯфтани якдигар бозистода, баробар ба гиря даромаданд ва фарёди «домуллоҷон, тавба кардам» аз ҳамаи даҳонҳо баробар баромада, ба осмон баланд мешуд.

Ман дигар тоқат карда натавониста, ба қатори бачагони дигар ба гиря даромадам. Аммо падарам ба ман тасаллӣ дод ва агар гиря накарда ба мактаб давом кунам, ба ман як курра гирифта доданӣ шуд ва мактабдор ҳам ба сухани падарам ёрӣ дода «ман ҳам ҳар рӯзи бозор як лӯнда қанд оварда медиҳам», гуфт.

Ваъдаи падарам он қадар дили маро ба он хона, ки гӯё барои азоби бачагон сохта бошанд, розӣ карда натавониста бошад ҳам, ваъдаи мактабдор, ки бо вучуди ҷаллодвор заданаш бачагони дигарро, ба ман ваъдаи қанд дод, дили маро хеле ором гиронид. Ба дили худ тасаллӣ медодам, ки ӯ маро нахоҳад зад.

Аммо чашми худро аз он чӯбҳо, хусусан, аз он чӯби дароз, ки ба сар то сари мактаб мерасид ва ба ҳеҷ бача, гарчанд дар гӯшаи дури мактаб хазида бошад ҳам, амон намедод, намекандам...

Бачагон як қадар ором гирифтанд. Мактабдор як тахтачаро аз пеши худ гирифта, дар вай чизи бисёреро навишт ва ба падарам нишон дод. Аммо падарам, ки саводнок буд, ба баъзе чизҳои мактабдор навишта эътироз кард.

Дар аввали кор мактабдор ҷанҷол бароварда, сухани падарамро қабул накард. Аммо падарам ҳам ҷанҷол карда, оқибат гапашро гузаронид ва «худатон дуруст кунед» гӯён мактабдор тахтачаро ба пеши падарам ҳаво дод. Ӯ ҳам аз кисаи худ кордчаашро

бароварда баъзе чизҳои мактабдор навиштаро тарошида, худаш аз сари нав навишт.

Аз ҳамон рӯз сар карда падари ман, ба назарам хеле одами калон намуд ва ўро ҳатто аз мактабдор ҳам, ки ўро донотарин ва зўртарини мардуми қишлоқ медонистам, донотар ва зўртар до-нистам. Ин ҳол ба дили ман қувват дод, ки агар мактабдор маро занад, ман ба падари худ шикоят хоҳам кард ва ў ҳам омада мактабдорро хоҳад зад. Агар мактабдор барои задан чўб дошта бошад, падарам ҳам халачўби говронӣ дорад. Ба халачўби вай барзагов – бо он бузургӣ тоб оварда наметавонад. Аммо ин мактабдор, ки як одами борикрӯи хурд ва лоғари пажмурда аст, бо як халачўб задани падарам хоҳад мурд...

Пас аз он мактабдор маро дар рӯ ба рӯи худ дузону шинонида тахтачаро ба рӯи он синҷ, ки деворчаи охурча ҳисоб меёфт, гузошт ва ба ман «аузу биллоҳ» ва «бисмиллоҳ»-ро гӯенд. Инҳоро хеле вақт шуда буд, ки падарам ба ман ёд дода буд, ман ҳам бе он ки забонам гирад ва ё тарсам, гуфтам. Мактабдор хеле изҳори хурсандӣ кард. Ба назари ман менамуд, ки бачагони дигар ба ман бо ҳасад нигоҳ мекарданд. Ҳарчанд аз тарси чўби мактабдор сари худро боло накунанд ҳам, ба ман нигоҳ карда ва ангуштҳояшонро пеши чашмҳояшон оварда, маро ба якдигар нишон медоданд. Ва ман гумон мекардам, ки агар танҳо ёбанд, бо он ангуштон чашми маро хоҳад кофт.

Мактабдор фотиҳа хонд, бачагон ҳам «омин» гӯён ба он фотиҳа ҳамроҳӣ карданд ва бо ҳамин расми сабақсаркунии ман тамом шуд. Падарам ба хонаи худамон баргашт ва ман дар он ошўбгоҳ мондам.

II

Пас аз падарам рафтан, мактабдор маро ба наздиктари худ ҷой дода, ба яке аз бачагони калон амр дод, ки маро ёд диҳад. Он бача маро ба он тахтача нигоҳ кунанда «алиф, бе, те, се» гуфт.

Ман ҳам аз забони ӯ гирифта ин чор калима, яъне номи чор ҳарфро такрор кардам, пас аз он ки худ ман инҳоро гуфта метавонистагӣ шудам, он бача ба сари бачаҳои дигар рафт ва онҳоро ҳам ёд меод.

Бачагон он бачаро «халифа» мегуфтанд.

Баъд аз он мактабдор аз мактаб баромада рафт. Акнун шӯрест, ки дар мактаб бархост! Бачагон аввал рост хеста бо якдигар гӯшти гирифтанд, пурзӯрон камзӯронро меафтонданд ва мезаданд, пас аз ним соат афту дарафт кардан, халифа аз ҷои худ хест ва чӯби дарози мактабдорро гирифта, аз як сар бачагонро задан гирифт. Ман тарсида хостам, ки аз мактаб баромада гурезам, аммо муяссар нашуд: дари мактабро аз дарун занҷир карда, ба зулфинаш чӯб гузаронида буданд, ки даромад-баромад кардани мисли ман бачаи шашсола мумкин набуд ва бо «ба ҷоят нишин, вагарна мезанам», гуфтани халифа баргашта ба ҷоям нишастам ва сари худро ҳам карда, зери чашм ба халифа нигоҳ мекардам.

Пас аз он ки ҳамаи бачагон бо зарби чӯби халифа ҷо ба ҷо нишастанд, халифа дар ҳолате, ки он чӯби дароз дар дасташ буд, аз ҷояш рост хест ва гуфт:

– Бачагон! Акнун камонбозӣ...

Бо баромадани ин овози халифа бачагон фарёд кашиданд:

– Камонбозӣ!..

– Камонбозӣ!..

– Камонбозӣ!..

Баробари ин шӯру ғавғо, корҳои амалӣ ҳам шуд: ҳар кадом ба бачагон аз бӯрӣи дар зери худашон буда, ки ягона палоси мактаб он буд, хасҳоро кашида баровардан гирифтанд. Бачагон аз кисаҳояшон риштаҳои борики дарздӯзӣ ҳам бароварданд. Ҳар бача яке аз он хасҳоро камонвор ҳам карда, дар ду сари он риштаро кашида мебаст. Ба ин тариқ, як камончаи бачагонаи содае пайдо мешуд. Пас аз он, хаскамонро камонвор ба дасташ нигоҳ дошта, ба ресмони он хаси дигарро гузошта, онро пеш кашида, сар ме-

дод. Он хас монанди тири камон парида рафта ба бачаи дигаре бармехӯрд.

Боз бачагон ба ҳам омаданд, ҳар бача бачаи дигареро аз рӯй, пешонӣ ва чашм нишон гирифта, бо тири камони худ мезад...

Пас аз қадре ин гуна ҷанги якка ба якка кардан, халифа боз ҷӯбро бардошта бачаҳоро аз як сар заду овоз дод:

– Акнун саф кашида ҷанг мекунем!

Бачагон ҳам:

– Саф мекашем, саф мекашем! – гӯён фарёд кашиданд.

Халифа бачагонро калону хурд ду тақсими баробар карда, дар ду тарафи мактаб ҷой дод. Дар ҳар тараф ду саф тартиб дода, бачагони хурдро дар пас ва калонтаронро дар пеш гузошт ва ҳудаш дар зери девор дар миёнаи ду саф рост истода фармон дод:

– Парронед!

Аз сафи пеш хаскамонҳо ба ҳаракат омаданд. Хастирҳо аз камони ҳамаи бачагон баробар ва пай дар ҳам мепариданд. Бачагони дар сафи пушт истода аз бӯрӣ боз хас кашида, ба бачагони сафи пеш тир тайёр карда медоданд.

Дар ин миён хастирӣ яке аз бачагон ба сафи тарафи муқобил рафта, ба чашми як бача бархӯрд. Ӯ фарёдкунон «во, чашмам» гӯён аз саф баромад. Ҳамсафони он бача ҳам якбора шӯрида бӯрӣи дар асл порча-порча шуда даридаро аз замин бардошта, ба сару рӯи сафи муқобил ҳаво доданд. Аҳли сафи муқобил ҳам ин ҳуҷумро оромона қабул накарданд, онҳо ҳам аз зери пойҳои худ бӯрӣҳоро бардошта ба сари муқобилҳояшон ҳаво доданд. Даруни мактаб пур аз ҷанг ва хоку хас шуд. Ман аз тарси он ки дар зери пойҳои бачагон поймол нашавам, ба охурчаи мактабдорнишин гузашта сурати девор шуда рост истодам...

Ҷанг давом мекард. Дар ҳамин вақт дари мактаб бо шиддати тамом кӯфта шуд, кӯбанда дарро асабиёна бо пояш мезад. Ман гумон кардам, ки ҳамин замон дар мешиканад.

Бачагон бо шунидани садои кўбиши дар мисли мушбачагоне, ки аз садои фишир-фишири гурба гурезанд, шитобкорона ба ҷойҳои худ гузашта дар даруни охурчаҳои худ дар паси синҷ пинҳон гардидани шуданд. Аммо он синҷ, яъне деворчаи охурча на он қадар баланд буд, ки бачаҳоро пинҳон кунад. Бо вучуди ин бачагон сари худро поён карда, рӯи худро дар он ҷо руст мекарданд, аммо пуштҳашон дўнг шуда баромада, аз даруни охурча намоён мегардид.

Кўбиши дар ҳанӯз давом мекард, аммо ҳеҷ кас ҷасорат намекард, ки дарро кушояд. Пас аз ором гирифтани бачагон ба даруни охурчаҳои худ, халифа рафта дарро кушод. Як одаме, ки аз ғояти ғазаб рӯю абрӯю ришу буруташ монанди гурбаи сағдида фах карда буд ва чашмонаш калон шуда қариб буд, ки аз косахонаашон барояд, аз дари мактаб даромад. Ин одам мактабдор буд.

Мактабдор баробари ба мактаб даромадан аз дасти халифа, ки ҳанӯз чўби дарози мактабдор дар дасти ӯ буд ва барои кушодани дар рафта буд, он чўбро гирифта, аввал ба сари халифа даҳ-дувоздаҳ бор қулочкашӣ карда зад.

Халифа бо бардошта шудани чўби мактабдор монанди саги бегонаи барои ангурдуздӣ ба боғе даромада ва ба боғбон вохӯрда, фарёдкунон ба ҳар тараф мегурехт. Аммо чўби дарози мактабдор ба ҳама гўшаҳои мактаб расо расида, сари халифаро молиш меод.

Пас аз он ки мактабдор бо задани халифа қадре ғазаби худро таскин дод, ба ҷои худ гузашта нишаст ва маро, ки ҳанӯз дар охурчаи ӯ сурати девор будам, ба ҷои худам гузаронид, аммо маро назад.

Баъд аз он боз чўби дарози худро боло карда, ҳамаи бачагонро, ки ҳанӯз сарпоину пуштболо буданд, задан гирифт. Ӯ ба ҳар як чўб ҳавола кардан 15–20 бачаро якбора мезад ва онҳо ҳам баробар.

–Тавба кардам! – гўён фарёд мекашиданд.

Пас аз он мактабдор амр дод:

–Хонетон!

Бачагон пуштҳои чӯбхӯрдаи худҳояшонро хорида-хорида, сарбардоштанд ва бе он ки гӯшаи чашмҳои онро аз мактабдор кананд, сарҳояшонро ба тарафи китоб ва тахтачаҳои он хам карда, чиҳо буд, ки хонда фарёд мекашиданд. Ман ҳам ба онҳо тақлид карда, ба тахтачаи худ сарамро хамонида ва гӯшаи чашмо ба мактабдор дӯхта «алиф, бе, те, се» гӯён дод мегуфтам.

Баъд аз он мактабдор халифаро ба пеши худ ҷеғ зад. Ӯ ҳам, бо вучуди ин ки ҳозир аз мактабдор он ҳама чӯбро хӯрда буд, бе ҳеҷ тарсу бим ба пеши ин золим омад.

Ман ба ҷасорати халифа ҳайрон шудам ва мехостам, ки ман ҳам мисли он нотарс шавам. Аммо ман ба дили худ мегузаронидам, ки агар ман ҳам монанди халифа нотарс шавам ва мактабдор маро задан хоҳад, ман мисли ин халифа аз вай нахоҳам гурехт, балки чӯбро аз дасти ӯ кашида гирифта, ба сари худаш хоҳам зад. Ҳайфо, ки ҳоло хурд ҳастам ва дар дилам тарс ҳам бисёр аст.

Мактабдор ба халифа гуфт:

– Гӯй ба ман, ки чиҳо ин ҳама шӯру ғавғоро барпо карданд?

Халифа ягон-ягон 10 –12 бачаро номбар карда шумурд.

Бачаҳо аз хондан бозистода гӯш доданд, ки шунаванд ва до-нанд, ки халифа чиҳоро ба мактабдор хабаркашӣ мекунад?

Аммо мактабдор ба ин кор роҳ надод ва дубора чӯби калони худро бардошта, онҳоро ба ёд овард, яъне онҳоро ба хондан даровард...

Мактабдор номи гунаҳкоронро аз халифа шунида:

– Хомӯш! – гуфта фарёд кашид.

Бачагон ҳама ба якборагӣ дам истоданд.

Мактабдор бачагонро, ки халифа ба ӯ хабаркашӣ карда буд, ягон-ягон номбар карда, ҷеғ задан гирифт. Агар мактабдор ягон бачаро сахв карда ҷеғ занад, халифа сухани ӯро тасҳеҳ мекард:

– Не, ин нест, он аст, – гӯён бачаи дигарро нишон дода, ном мебард.

Ба ҳамин тариқа 10–12 нафар бача ба пеши мактабдор ҷамъ шуданд. Инҳо ҳамагӣ аз бачагони калонсолтар буданд.

– Дарро банд, – гуфт мактабдор ба халифа.

Халифа рафта, дари даромади мактабро аз дарун занҷир карда, ба зулфинаш чӯб ҳам гузаронид.

– Фаллоқро гир! – гуён мактабдор ба халифа фармон дод.

Ман фаллоқро шунида бошам ҳам, то он вақт он чизи шумро надида будам.

Халифа ба паҳлӯи мактабдор гузашта, як чӯберо, ки бар болои сари мактабдор ба девор овезон буд, гирифт. Ин чӯб, ки таҳминан якуним оршин дарозӣ дошт, қадре ҳам буда ба ду сари он як ресмон бастагӣ буд. Он вақт ман дидам, ки фаллоқ чи гуна мешудааст.

– Аҳмад, боз шӯхӣ мекуни? – гуфт мактабдор ба як бачае, ки дар пеши ӯ дар қатори бачагони гунаҳкор рост истода буд.

– Тақсирҷон, тавба кардам, ман шӯхӣ накардаам. Муҳаммад кард, – гуён фарёд баровард ӯ.

Аммо мактабдор ба ин оҳу вой ва тавбаву зори ӯ нигоҳ накарда, ба бачагоне, ки дар паҳлӯи ӯ рост истода буданд, нигоҳ карда:

– Пахш кунетон инро! – гуфта фармон дод.

Бачагони дигар ӯро пахш карданд ва ба амри дуюми мактабдор мунтазир нашуда, ресмони фаллоқро ба пойҳои он бача гузарониданд ва ду бача аз ду чӯби фаллоқ гирифта тофтани гирифтанд. Ба ҳадде ки ресмон ба соқи пой бача саҳт печида, магар пояш ба бурида шудан наздик расид, ки бача:

– Вой, мурдам! Вой, поякам! – гуён фарёд кашид.

Бачагони дигар аз хондан бозистода, бо тарсу ларз овози ӯро гӯш медоданд. Аммо мактабдор ба ин кор роҳ надод ва бо бардошта ба сари бачагон хобонидани чӯби дарози худ бачагони дигарро ҳам ба фарёд овард.

Онҳо бо овози баланд ба хондан даромаданд. Мактабдор як чӯби дугазиро аз даруни чӯбҳои ба пушти сараш ба девор рост истода гирифта, ба дасти халифа супурда:

– Зан! – гуфта фармон дод.

Халифа бо он чӯб ба кафи пойҳои Аҳмад, ки ду бачаи дигар онро ба фаллоқ печонда бардошта истода буданд, задан гирифт.

Акнун ба фарёду фиғони Аҳмад ҳеҷ тоқат карда намешуд, аммо фарёди вай бо фарёди бачагони хонанда омехта, аз миён ҷудо намегардид. Ҳар кас, ки аз кӯча мегузашт, гумон мекард, ки бачагон бо овози баланд хонда истодаанд...

Халифа ба кафи пои Аҳмад ба дараҷае зад, ки аз ҷоҳои чӯб-расида хун шорида, чӯбро рангин кард.

Мақтабдор, магар бо дидани ранги хуни чӯб бошад:

– Бас! – гуфт.

Халифа аз задани Аҳмад бозистод. Фаллоқро ҳам аз пои ӯ кушоданд ва Аҳмад манаҳи худро дошта, ба халифа нигоҳи ғазабноке кард.

– Муҳаммадро гиред! – гӯён мақтабдор боз фармон дод. Бачагон Муҳаммадро ҳам бо ҳамон тарз хобониданд ва ба пойҳояш фаллоқ андохта тофтанд. Ҷӯро ҳам халифа то ба дараҷае, ки кафи пойҳояш хуншор шавад, зад. Ба ҳамин тариқа 10–12 бачаи ба он ҷо ҷеғзадашударо заданд.

Аммо дили ман ба ҳоли онҳо месӯхт, зеро ҳеҷ кадоми онҳо ба бозӣ раҳбарӣ накарда буданд, ҳамаи корҳоро худи халифа карда буд ва боз худи ӯ онҳоро бардурӯғ ба мақтабдор хабаркашӣ кард. Мехостам, ки ин ҳолро ба мақтабдор гӯям, аммо аз халифа тарсидам.

Лекин ин раҳмхори ман нисбат ба бачагони чӯбхӯрда ва ғазабам дар ҳақи халифа бисёр дер накашид: мақтабдор пас аз он ки ҳамаи бачагони ҷеғзада овардаашро занонда шуд, ба халифа нигоҳ карда гуфт:

– Ман медонам, ки ҳамаи шӯҳихоро худи ту сар мекуни – ва ба бачагони ҳанӯз дар он ҷо рост истода, ки поҳояшонро монугир ба замин мениҳоданд ва аз озори кафи по тоқат надоштанд, ки пайваста як пояшонро ба замин ниҳода истанд, нигоҳ карда, гуфт:

– Пахш кунед инро!

Бачагон ҳам, ки гӯё ба ҳамин амр мунтазир буданд, халифаро пахш карданд ва ба соқҳои пояш фаллоқро андохта, тофтани гирифтанд. Халифа фарёд мекард:

– Пойҳоямро бурид, саҳт натобед!

Аммо ҳеҷ кас гӯш намедод.

Мактабдор як чӯби тозаро ба дасти яке аз бачагон дода, ба задан амр кард. Он бача он чӯбро гирифта, ба кафи пойҳои халифа задан гирифт.

Бачагони фаллоқдор боз ҳам фаллоқро саҳттар метофтанд. Халифа фарёд мекард, ки:

– Ҳар қадар, ки хоҳед занед, аммо фаллоқро саҳт натобед!

Аммо бачагон боз ҳам саҳттар метофтанд.

Пас аз он, ки бачаи чӯббадаст якчанд чӯб ба кафи пойи халифа зад, мактабдор ба бачаи чӯбхӯрдаи дигаре нигоҳ карда, гуфт:

– Акнун чӯбро ту гир, қарзат ба қиёмат намонад.

Он бача аз бачаи аввали чӯбро гирифта, боз ҳам саҳттар ба кафи пойи халифа задан гирифт...

Ба ҳамин тариқа аз ҷумлаи бачагоне, ки аз халифа чӯб хӯрда буданд, якчанд нафарашон «қарзҳои худашонро» аз ӯ бо фоизаш гирифтанд.

– Акнун бас! – гуфт мактабдор.

Чӯбзан аз задан бозистод. Аммо фаллоқдорон ҳанӯз пойи халифаро сар намедоданд. Мактабдор:

– Боз чӣ мегӯед, магар ҳанӯз дилатон хунук нашудааст? – гуфт.

– Намак! – гуфт яке аз онҳо.

– Дарвоқеъ, намак! – гуфта такрор кард мактабдор.

Киса ва зери кӯрпачаи худро кофта, ба ман намак нест, ба кӣ ҳаст? – гуфт.

Ҳамаи бачагони чӯбхӯрда кисаҳояшонро кофтанд, аз кисаи як-дуи онҳо намаки кӯфтаи ба латта баста баромад.

– Пошед! – гуфт мактабдор.

Ба ҷойҳои кафида хун баромадаи кафи пойҳои халифа намаки сударо пошида, бо дастҳояшон молиш доданд.

– Сар диҳетон! – гуфт мактабдор.

Бачагон фаллоқро чаппа тоб дода, пойҳои халифаро аз ресмон сар доданд. Халифа чашмони гиряолуди худаширо бо остинаш пок карда, лангон-лангон ба ҷояш рафта нишаст.

Бачагон ҳоло ҳам бо овози баланд баробар фарёд мекарданд, яъне мехонданд.

Мактабдор чӯби дарози худро бардошта, пас аз он ки боз як бор пушти гардани бачагонро молиш дод:

– Хомӯш! – гуфт.

Бачагон хомӯш истоданд, мактабдор гуфт:

– Фардо ҳамаатон ҳаштпулӣ пули бӯрӯ биёретон, ки имрӯз ҳамаи бӯрӯҳо даридааст.

Ҳамаи бачагон:

– Мебиёрем, мебиёрем! – гуфта овоз баланд карданд.

– Озод! – гуфт мактабдор.

Бачагон чун гурӯҳи гунҷишкон, ки аз калхот мегурехта бошанд, якбора аз ҷойҳояшон ҷаста, ба тарафи дар давиданд. Дар ҳанӯз баста буд. Халифа ҳам ба оҳистагӣ аз ҷояш хеста, лангон-лангон ба таги дар омада, дарро кушод, аввал худаш баромад, бачагони дигар ҳам аз паси ӯ якдигарро пахш карда, тела дода баромаданд, аз ҳама пастар ман баромадам.

Ҳамаи бачагон ба пеши мактабхона тӯда шуда истоданд. Халифа ба онҳо нигоҳ карда:

– Салом! – гуфт. Ҳамаи бачагон бо як овоз:

– Ассалому алайкум! – гӯён фарёд кашиданд.

Бачагон ба ҳар тараф пароканда шуда гурехтанд. Аммо бачагони чӯбхӯрда ба халифа ба паскӯчаи пушти мактаб, ки роҳи ҳавлии мо буд, баргаштанд. Халифа ба онҳо гуфт:

– Фардо иштибозӣ ва бедонабозӣ. Тайёр шуда оед!

– Дуруст! – гуфтанд бачагони дигар ва инҳо ҳам рафтанд.

Мо имрӯз аз мактаб озод шуда будем. Ман дар умри худ ду озодиро дидам, яке соли 1917 дар вақте ки 42 сола будам, аз зиндони амир, баъд аз 75 чӯб хӯрдан, дуюм дар вақти шашсолагиам,

он рӯзе, ки аз мактаб озод шуда будам. Аммо ба назари ман ҳар дуи ин озодӣ ҳам аз якдигарашон ширинтар менамуданд.

III

Ман ба хона рафтам, баробари дидани модарам гиря карда сар додам. Модарам ҳарчанд мегуфт:

– Чӣ шуд ба ту, чаро гиря мекунӣ? Ман чизе ҷавоб гуфта наметавонистам. Охир, аз куҷо буд, падарам пайдо шуд. Ё аз модарам зиёдтар шиддат карда пурсид:

– Зуд гӯй, ба ту чӣ шуд, в–агарна гӯшатро мебурам?

Ман дар ҳолате ки гиря гулӯямро гирифта буд, ҳиққосзанон гуфтам:

– Бачаҳо бо якдигар ҷанг карданд.

– Бачаҳо бо якдигар ҷанг карда бошанд, ба ту чӣ? – гуфт падарам, – ту ки ҷанг накардаӣ ва касе ҳам туро ҷанг накардааст, пас чаро гиря мекунӣ?

– Домулло* онҳоро зад.

– Хуб кардааст, бачагони ҷангараро мезананд.

– Ман мактаб намеравам.

– Номаъқул кардӣ, – гуфт падарам бошиддат ва пас аз қадре хомӯш истодан:

– Чаро мактаб намеравӣ? – гуфта пурсид садои худро нармтар карда.

– Домулло маро мезанад.

– Ҳад надорад, зада наметавонад, агар туро занад, ман гӯши ӯро мебурам, – гӯён падарам аз кисаи худааш кордчаашро бароварда нишон доду гуфт:

– Ин аст кордча, – ва такрор кард:

– Агар домулло туро занад, бо ҳамин кордча гӯшашро мебурам!

* Бачагон мактабдорро домулло мегуфтанд ва ман ҳам ба онҳо тақлид карда, аввалин бор ин калимаро ба забон оварда будам.

Ман аз ин сухани падарам гӯши бурида ва хунолуди мактабдорро, ки ӯро хеле бад дида будам, ба хотир оварда, хеле шодмон шудам, ҳатто ба дили худ гузаронидам, ки:

«Майлаш, як бор мактабдор занад ва ман омада ба падара хабар диҳам, ин ҳам рафта гӯши ӯро бураду ман тамошо кунам».

Аммо боз тарсидам, зеро то он вақт чӯби сахт нахӯрда будам вақте ки чӯби мактабдорро дар ҳолате ки ба поям расида истодааст, ба хотир меовардам, кафи пойҳоям хоришкунон сӯзиш мекард, дилам ба пушт мекашид ва нафасам тангӣ мекард. Аз бахори ин тамошо, яъне бегӯш дидани мактабдор, гузаштанӣ шудам. Аммо инро ҳам дилам қабул намекард. Зеро ки дар ҳамсоягии ман як хари гӯшбурида буд, ҳар вақт ки соҳибаш он харро савор шуда мебаромад, бачагон:

– Хараш бегӯш-а, хараш бегӯш-а, – гӯён чапакзанон қиғғо мекашиданд. Ман, ки ин шавқу завқи бачагонро дида будам ва худам ҳам бо дидани он ҳол хеле шодмон мешудам, гумон мекардам, ки бачагон ин мактабдорро, ки онҳоро ин ҳама мезанад, агар бегӯш бинанд, на монанди имрӯза бозӣ мекунем гуфта якдигарро мезананд, балки шодикунон мактабдори бегӯшро тамошо хоҳанд кард. Ба ин тамошо дили ман хеле моил буд. Як тадбир ба хотирам расид, ки агар он тадбир ба амал меомад, ман бе ин ки худам чӯб хӯрда бошам, мактабдорро гӯшбурида медидам ва ба ин мулоҳиза ба падарам гуфтам:

– Агар аввал рафта, гӯши домуллоро набуред, ман мактаб намеравам.

Ҷ гуфт:

– Ман ҳам курра гирифта намедиҳам.

«Оҳ, курра!... Он чӣ қадар чизи зебост, агар ба гардани вай гарданбанди сурхи пӯпақдори зангӯланок бандам, боз чӣ қадар зебо хоҳад шуд. Вақте ки ба вай савор мешавӣ, гӯши худро сиккарда, думашро бардошта ва пойҳои пасашро ба ҳар тараф ҳавс дода медавад, дар он вақт ту на ба болои хар, балки гӯё ба ҳавс парида, абрҳоро савор шуда, сайр карда истода бошӣ!»

Хаёли ширини ин гуна хар доштан ҳамаи душвориҳои мактабро ба ман осон кард, ман аз гарданшахии худ фууромадам, ва лекин боз аз падарам як чиз рӯендани шуда гуфтам:

– Агар курраи гарданбанднок, пӯпақдор гирифта додани шавед, майлаш мактаб меравам.

– Боракалло, писарам! – гуфт ӯ, – ту ба мактаб гиря накарда рав, ҳама чизро гирифта медиҳам.

Ман чашмони худро пок карда, пас аз як даҳан нонро ба даст гирифтан, рӯи дарича баромада, аз паттаи бед як чӯб ҳам шикаста гирифтам, ба як девори якпохсагӣ, ки падарам ба рахнаи рӯйдарича зада буд, савор шуда, он чӯбро ба худам халачӯб қарор дода, он деворро хар фарз карда:

– Хих, хих! – гӯён ҳай кардан гирифтам. Албатта, девор роҳ намерафт, бо вуҷуди ин ман орзуи харро бо девори шикаста иҷро кардани шуда, дили худро хуш мекардам.

IV

Рӯзи дуюм аввали пагоҳӣ ман ба мактаб рафтам, ки дар он ҷо ғайр аз мактабдор каси дигаре нест. Ба вай салом дода, хостам ба ҷои ба ман таъин кардааш гузашта нишинам.

ӯ ба ин хоҳиши ман роҳ надода, гуфт:

– Пули бӯрө овардӣ?

– Не, аз ёдам баромадааст.

– Ту, ки пули бӯрөро аз ёд барорӣ, чӣ гуна мулло мешавӣ? Зуд дав, аз падарат ҳашт пул пули бӯрө биёр.

Ман тахтачаамро ба болои синҷи пеши худам гузошта, аз мактаб бозгашта, баромадам.

Ҳанӯз дур нарафта будам, ки маро мактабдор:

– Садриддин! – гӯён ҷеғ зад.

Пас гашта даромада, рӯ ба рӯи мактабдор ба ӯ чашм дӯхта истодам.

– Даст пеш гир! – гуфт ӯ бо оҳанги қадре нохушнудона.

Ба ин фармони ӯ амал карда даст пеш гирифтаам, лекин ба шубҳа афтода аз ӯ чашм канда, ба чӯбҳои паси сари ӯ рост истода нигоҳ кардам. Ӯ ҳам дасташро ба чӯб дароз кард. Ман аз тарси он ки маро хоҳад зад, бо як ғайрати беҳудона:

– Агар шумо маро занед, падарам гӯшатонро мебурад! – гӯён фарёд кашидам. Ӯ хандиду:

– Не, намезанам, агар шӯхӣ накунӣ, ҳеҷ намезанам, – гуфт.

Ман аз хандаи ӯ осуда шуда, мунтазири фармони дуюми ӯ гардидам.

Чӯбҳои кӯтоҳро гирифтум ба дасти ман дода, гуфт:

– Инҳоро бар, ба ҳавзи масҷид парто, баъд ба хонаатон рафта, аз падарат пули бӯрро гирифта биёр.

Ман аз як тараф барои дур шудани чӯбҳо аз мактаб ва аз тарафи дигар барои хандаи мактабдор хурсанд шуда давидам, ба тарзе ки поям ба замин намерасид. Аввал чӯбҳоро ба ҳавз бурда партофтаам. Пас аз он ба хона рафта аз падарам, ки ба чархи осӣтарошӣ даромада буд, пули бӯрро талаб кардам.

– Чанд пул даркор будааст? – гуфт ӯ.

– Ҳашт пул.

Кисашро кофта, ҳашт пули сиёҳ шумурда ба дасти ман дод. Ман аз дӯконхонаи падарам баромадам ва боз пас гашта ба падарам гуфтаам:

– Домулло ба ман ханда кард, туро намезанам гуфту чӯбҳоро ҳам ба ман дод, ки ба ҳавз бурда партофтаам.

– Хуб, хуб. Зуд рав, сабақатро такрор кун, – гуфт ӯ.

Давон-давои боз ба мактаб омадам. Акнун як қисми бачаҳо ҳам омада буданд ва мактабдор ба ҷамъ кардани пули бӯр машғул буд, ман ҳам пули аз падарам гирифтаамро болои ҳам бар си-наам монда, бе он ки дастамро дароз кунам, пулро ба кафи дастам ва дар хамаи ангуштонам нигоҳ дошта, ба ӯ нишон додаам.

Ӯ боз хандида:

– Боракалло, акнун баодоб шудӣ, – гуфт ва илова кард:

– Дар вақти пул додан дастатро пеш нагирӣ ҳам мешавад.

Ман аз ин гузашти мактабдор ба ҷасорат омада, бе он ки даст-ти чапамро аз сари синаам бардорам, ба дасти ростам пулро дароз кардам.

Мактабдор пулро аз дасти ман гирифт ва маро:

– Илоҳӣ калон шавӣ, мулло шавӣ! – гӯён дуо ҳам кард.

Ман ба дили худ гузаронидам, ки мактабдор он қадар ҳам бад набудааст, чӯбҳоро аз мактаб дур карда ва ба бадали пуле, ки барои бӯрӯи мактаб гирифт, дар ҳақиқи ман дуо ҳам кард.

Мактабдор боз ба пулҷамъкунии худ даромад, ҳар бачае, ки пул наоварда буд, ӯро боз ба хонааш барои пул овардан пас мефиристонд. Баъзе бачагон дубора ҳам пул намеоварданд ва ҳамин қадар хабар меоварданд, ки падарашон ваъда кардааст рӯзи бозор пул диҳад.

Мактабдор ба муқобили онҳо мегуфт:

– Ман ҳам то ҳамаатон пул наёваред, бӯрӯ намехарам ва ин бӯрӯҳои кӯҳна ва даридаро барои сӯхтан ба таҳоратхона мефиристонам, шумо ба замин менишинед ва барои бозӣ хас ҳам намеёбед.

Бо ин сухани мактабдор бачаҳои пул оварда онҳоеро, ки пул наёварда буданд, нихтакӣ мезаданд:

– Магар барои ҳашт пул падарат мемурд? Биёр-дия!

Он бача ҳам:

– Рӯзи бозор гуфтам-ку! – гӯён гиря мекард. Ман ҳам ба дили худ падари он бачаро хасис ва сахтдаст мешумурдам ва он вақт намедонистам, ҳашт пулро, ки баробари ду тин аст, чӣ қадар қурбу манзалат дошт ва ёфтани он барои камбағалон чӣ андоза душвор буд. Ҳоло дар хотир дорам, ки ҳамон рӯзҳо ба хонаи мо меҳмон омада буд ва падарам ба ман як танга, ки 64 пул ҳисоб меёбад, бо як халта дода, ба ҳавлии Шарифбои биринҷфурӯш, ки ҳамдеҳаамон буд, фиристонд ва гуфт:

–Ин пулро бурда деҳ, ӯ ду чорик биринҷ медиҳад. Аммо шир-биринҷ мепазем, нагӯй, ки биринҷи паст медиҳад. «Чӣ мепазетон?» гуфта пурсад, ош гӯй, мон, аммо нагӯй, ки чӣ ош мепазем.

Акнун фикр мекунам, ки вақте ки ба 64 пул ду чорик, яъне 4 кило биринчи нағз диҳанд, ба ҳашт пул ним кило биринч мешавад, ки ин хеле пули калон будааст.

Хулоса, бо ҷанҷоли пулғундорӣ рӯз чоштгоҳ шуд ва мактабдор ҳам:

– Хезетон, чойхӯрак! – гуфт.

Бачагон гуррос зада аз ҷо хестанд ва аз дари мактаб баромада мисли дирӯза, пас аз салом додан, хона ба хона пароканда гардиданд.

Ман ҳам ба хона рафта, хӯрок хӯрда, қадре гурбаи худро бозӣ кардам ва боз ба мактаб омадам. Мактабдор ҳанӯз дар мактаб буд, бачагон ҳам акнун ягон-ягон баргашта меомаданд.

Бачаҳо ҷамъ шуданд, мактабдор:

– Хонетон! – гӯён чӯби дарози худро бардошт. Ҷама ба фарёд даромаданд ва ман ҳам «алиф, бе, те, се» гӯён дод мегуфтам.

Мактабдор ба халифа нигоҳ карда:

– Сабақ деҳ! – гуфт.

Халифа аз зарби чӯби дирӯза лангон-лангон хеста, бо навбат пеши ҳар бача нишаста, ўро сабақ медод.

Имрӯз ба сабақи ман худи мактабдор мутасаддӣ шуда, маро ба рӯ ба рӯи худ нишонид ва тахтачаро ба пешам гузошта:

– Сабақатро хон! – гуфт.

Ман бе он ки ба тахтача нигоҳ кунам:

– Алиф, бе, те, се, – гуфтам.

– Дуруст, боракалло! – гуфт мактабдор ва худааш дар вақте ки ба хатнависӣ машғул буд:

– Поёнашро хон, «ҷим, ҳе, хе» гӯй, – гуфт.

Ман аз забони мактабдор гирифта, ҳамчунон ба рӯи чиркини пажмурда ва чашмони бенури обрав ва риши бузворааш, ки дар вақти гап задан баробари ҷунбидани манаҳаш боло – поин ме-рафт, нигоҳ карда, он ҳарфҳоро, яъне номи он ҳарфҳоро гирифта такрор мекардам.

Пас аз он ки мактабдор ин гуна талқин кард ва ман такрор на-
мудам, гуфт:

– Акнун худат хон!

– Алиф, бе, те, се, – гуфтам ман.

Аммо ман намедонистам, ки болои инҳо кадом асту поёнаш
кадом аст. Бинобар ин, дар ҳолате ки ҳоло ҳам башараи мактаб-
дорро тамошо мекардам, даст пеш гирифта истодам.

– Поёнашро хон, мегӯям, – гуфт, мактабдор шиддат кард. Худи
ӯ ҳоло ҳам ба хатнависӣ машғул буд, пас аз он ки ӯ хатҳои навиш-
таи худро ба ҷузъгираш ба болои он хатҳое, ки аз пагоҳ боз мена-
вишт, гузошт, ба ман нигоҳ карда, қадре хомӯш истод ва гуфт:

– Ту бачаи бисёр кундзехн будай, ман ҳамин қадар ёд додам,
ҳанӯз ёд намегирӣ.

– Чиро ёд додед? – гуфтам ман.

– Ҷим, ҳе-хе-ро, – гуфт ӯ.

– Инро медонам, – гуфтам ман ва такрор кардам:

– Ҷим, ҳе, хе – ва илова кардам, -инҳоро медонам, аммо поён-
ашро намедонам.

– Поёнаш ҳамин аст, боракалло, рав, ба ҷоят нишин, хондан
гир! – гуфт.

Ман ҳам ба ҷои худ рафта, «ҷим, ҳе, хе» гӯён ба такрор даро-
мадам. Лекин ҳоло ҳам чашмамро аз афту андоми мактабдор, ху-
сусан аз риши бузвори он намекандам. Дар вақте ки ӯ чашмони
худро нимпӯш карда, хомӯш истода, хат менавишт, риши ӯ ба ман
хеле аҷиб менамуд ва риши бузи худамонро ба ёдам меовард.

Пештар мо як буз доштем, худам ӯро чаронда, хеле фарбеҳ
карда будам. Зимистони саҳт омад, ҷӯйҳо ях бастанд. Осиёҳо хо-
биданд ва чархҳои осиеи падарам тарошидаро ҳам касе нахарид.
Қариб ду моҳ падарам пул намеёфт, ки гӯшт бихарад. Оқибат,
ҳамон бузро куштани шуд, ман розӣ нашудам, доду бедод кардам.
Аммо падарам ба оҳу вои ман нигоҳ накарда, кордро тез карда,
бузро хобонда, пойҳояшро баст ва модарам пойҳои бузро нигоҳ
дошта истод, падарам ҳам вайро сар бурид.

Ман ҳамчунон гиря мекардам ва ба буз нигоҳ мекардам. Буз дар вақте ки чаккак зада ҷон меканд, ришаш, чунон ки риши мактабдор дар вақти гап заданаш меҷунбид, ҳаракат мекард. Вақте ки буз тамоман мурд ва падарам сари ӯро тамоман аз танаш ҷудо карда партофт, ман он сарро бардошта, дӯстдорикунон хеле тамошо карда будам. Мактабдор, ки ҳоло хомӯш меистод, ришаш ба риши он бузи мурдаи ман монандӣ дошт. Ман аз дидани ин ҳол он бузи худро ёд карда, хеле андӯҳгин шудам, бо вучуди ин ҳам «ҷим, ҳе, ҳе» гӯён такрор мекардам...

Дар ин вақт касе ба пеши даричаи мактаб, ки дар тарафи даруни он мактабдор менишаст, омада дарро тақ-тақ кард.

Мактабдор: «Кист?» – гӯён коғазгирашро кушод. Он кас намоён шуд. Ин як зан буд. Ба сари худ чашмбанд ва фаранҷӣ дошт. Ба мактабдор як танга дароз карда, гуфт:

– Ин назрро гиред, дуои дарди сар, дуои дарди дандон, дуои дарди чашм ва дуои кушоиш диҳед ва бачагонро ҳам имрӯз озод кунед.

– Ба як танга чор дуо? Боз бачаҳоро озод кунам? Ин намешавад, ҳеҷ набошад, боз як тангаи дигар диҳед, – гуфт мактабдор.

– Ман аз роҳи дур, аз Обкена омадам, – гуфт он зан, – маро ҳамсоҷамон Шарофбой, ки занаш зоида натавониста, дарди сахт кашида истодааст, як танга дода, барои дуои кушоиш фиристодани шуд, занони ҳамсоҷони дигар ҳам, ки ҳар кадом дардманд будаанд, барои дардҳои худ дуо фармуданд ва «ҳар вақт пул ёбем, назри домуллоро медиҳем, бурда медиҳӣ», гуфтанд. Ман ҳам, аз барои савоб, ба ин қадар роҳи пиёда хеста омадам. Шумо дуоҳоро диҳед, боз ҳар вақт онҳо пул диҳанд, оварда медиҳам. Ҳоло аз барои ризои худо бачагонро озод кунед.

Мактабдор як тангаро гирифта, ба кисааш андохт ва аз он хатҳое, ки пагоҳ боз менавишт ва ҷузгираш ҳам аз онҳо пур буд, чор донаашро ба занака дод.

– Кадоми ин дуоҳо ба кадом дард аст? – гуфта он зан пурсид:

– Инҳо дуоҳои ҳамабобанд, – гуфт мактабдор, – кадомашро, ки ба кадом касал диҳед, як ба як шифо меёбад.

Занак дуоҳоро гирифта, аз ҷояш хест. Мактабдор ҳам имрӯз «барои ризои Худо» бачагонро озод кард.

Рӯзи дигар мо ба мактаб омадем. Ҳанӯз чойхӯрак нашуда буд, ки ба дари мактаб як савора омада:

– Домулло, домулло! – гӯён мактабдорро ҷеғ зад ва мактабдор бе ин ки аз мактаб барояд ва ё даричаашро кушояд:

– Ҳа, чӣ мегӯед? – гуфта садо дод.

– Дар Обкена ҷаноза, зани Шарофбой мурд! – гӯён аспашро ба як тарафи дигар ҳай карда рафт.

Мактабдор саросема шуда, салаашро аз сар гирифта, ба замин монда, магар барои таҳорат кардан бошад, берун баромадан гирифт.

– Дуотон нафъ накардааст-дия, домулло, зани Шарофбой мурдааст-ку, – гуфт тамасхуркунон ба ӯ халифа.

– Шаккоқӣ нақун! – гуфт ба ӯ мактабдор, – дуо нафъ накардан надорад, ӯ аз беихлосии худаш мурдааст. Агар ихлос медошт, халос мешуд, «ихлосу халос» гуфтаанд. Ба бачагон нигоҳ карда:

– Шумоҳо чойхӯрак! – гӯён берун баромада рафт. Бачаҳо ҳам барои чойхӯрак пароканда шуданд. Ман ҳам рафтам...

Пас аз як соат боз ба мактаб омадам. Бачаҳои дигар ҳам ҷамъ шуданд.

– Бачаҳо, як маслиҳат, – гуфт халифа.

– Чӣ маслиҳат? – ҳама бо як овоз пурсиданд.

– Мо ҳар бозие, ки кунем, ҳеҷ кас ба домулло хабар надиҳад ва аз болои касе хабаркашӣ нақунанд, – гуфт халифа.

– Аввал худатро саришта кун, – гуфт ба ӯ яке аз бачагони калон, ки бо хабаркашии халифа аз мактабдор чӯб хӯрда буд.

– Минбаъд шумо ҳам хабар надиҳеду ман ҳам хабар намедиҳам! – гуфт халифа ба бачагони калон ва ба ман нигоҳ карда:

– Ту ба падарат ҳам хабар надеҳ, – гуфт, – падарат иғвогар аст, рӯзе аз дарахти шумоҳо зардолу дуздида будам, ки ҳам ба

домулло хабар дод, ҳам ба падарам. Ҳар дуи онҳо ҳам маро заданд.

– Не, хабар намедиҳам! – гуфтам ман.

– Агар хабар диҳӣ, – гуфт ӯ, – туро ба бачаҳо фармуда хармурд мекунонам!

– Не, хабар намедиҳам! – гуфта боз такрор кардам. Ман аввал бор рӯякӣ «хабар намедиҳам» гуфта бошам ҳам, ин бор ваъдаам ҷазмӣ буд. Зеро ман аз хармурд бисёр метарсидам.

Як бор маддоҳе омада ба деҳаи мо маърака гирифт. Калони деҳа ба деҳаи ҳамсоя барои тӯй рафта буданд. Ба маъракаи маддоҳ ғайр аз ҷавонон ва бачагон дигар кас ҷамъ нашуд.

Маддоҳ ҳикоят сар кард. Вақте ки ҳикояти ӯ ба ҷои ширинаш расид, талаб андохт:

– Ҳар кас ҳар чӣ хоҳад, нон, харбуза, тарбуз, ғулунг, мавиз оварда диҳад, пас аз он боқимондаи ҳикоятро мекунам, – гуфт.

Бачагон ва ҷавонон ба хонашон давиданд ва ҳар кас як чиз оварда ба маддоҳ дод, ман ҳам рафта аз модарам як мушт ғулунг гирифта оварда ба маддоҳ додам.

Маддоҳ ҳамаи чизҳои ҷамъшударо ба хӯрчинаш андохта, ба хараш бор кард ва:

– Бақияи ҳикоятро ҳафтаи оянда омада мегӯям, – гуфта ба хараш савор шудани шуд.

Ҳарчанд ҷавонон:

– Бақияашро ҳам ҳозир гӯед, агар чиз кам ҷамъ шуда бошад, боз меорем, – гуфта зорӣ карданд, ӯ қабул накард ва ба хараш савор шуд.

Дар ин вақт яке аз ҷавонон:

– Хармурд! – гуфта овоз баровард. Ҳама якбора:

– Хармурд, хармурд, хармурд! – гӯён ба маддоҳ часпиданд ва ӯро аз хараш ба замин гардонда фуруварданд ва задан гирифтанд. Маддоҳ:

– Вой, мурдам, монед, ҳикоятро мегӯям, – гуфта фарёд мекард.

– Аз ҳикояти шумо ҳам хармурди шумо тамошои хуб дорад, – гӯён боз ҷавонон ӯро мезаданд.

Охир маддоҳ суст шуд, акнун тоқати фарёд кашиданаш намонд.

– Акнун ба об меғӯтонем, – гуфт яке аз ҷавонон, – бардоред!

Ҷама ба якбора маддоҳи нимҷоншударо ба рӯи даст бардоштанд ва ба ҷӯи Мазрангон, ки аз даруни деҳаи мо мегузарад, андохтанд ва пас аз ба об ғӯтонидан боз ӯро кашола карда бароварданд. Саллаи маддоҳ аз сараш ба об афтода буд, ки вайро ҳам яке аз ҷавонон як дарахтро дошта истода ба ҷӯй ҳам шуду гирифта баровард.

Саллаи маддоҳро ба хӯрчинаш андохтанд ва худахро ҳам ба ҳамон ҷома ва либосҳои тараш ба хараш савор карданд ва харашро ба роҳ андохта аз пасаш як чӯб ҳам заданду:

– Рав, дафъ шав, худат пеш-пешу ҳикоятат аз пушт!
– гуфтанд.

Ман аз ҳамон ҳодиса боз аз «хармурд» метарсидам, бинобар ин аз таги дил ба халифа:

– Бозиро ба падарам хабар намедиҳам, – гуфтам.

– Акнун иштибозӣ, – гуфт халифа.

Магар бачагон ин бозиро пеш аз ин ба даруни мактаб чандин бор карда буданд, ки даррав аз ҷойҳояшон хеста, бӯрӯҳои дари-даро ба як тараф ғундошта, хоначаҳои иштиро канданд...

Бозӣ сар шуд, дар миёна хеле донак бурду бой ёфт, бачагони ҳунарманд бачагони содаро фиреб доданд, бачагони пурқувват бачагони камқувватро зада донакҳошонро гирифтанд. Боз занозанӣ, гиря ва зорӣ, ҷомадарронӣ сар шуд.

Яке аз бачагон ба ман омада чақид:

– Ё бозӣ кун – гуфт ӯ, – ё туро дар миёна гирифта каллакӯбак мекунем.

Ман на ишти доштам, на донак ва на иштибозиро медонистам. Модарам ҳеҷ гоҳ ба ҷома ва куртаи ман кеса намекард.

– Бачаи кисадор дузд мешавад, – мегуфт ва барои рӯйрост бардошта гаштани асбоби бозӣ рухсат ҳам намедод. Бинобар ин ман он вақтҳо ҳеҷ гуна бозиро намедонистам.

Аммо аз каллакӯбак ҳам метарсидам, зеро як бозӣ, ё шӯҳии бисёр бад буд, чанд бача як бачаро дар миёна гирифта, сари ӯро бараҳна карда, бо нӯги нохунҳошон чунон ки эзорсурхак дарахтро нӯл мезанад, мезаданд.

Ҳайрон шудам, ки чӣ кор кунам ва аз каллакӯбаки бачагон бо кадом роҳ халос шавам. Ҳар чӣ халифа ба фарёди ман расид:

– Монетон ӯро ба ҳоли худаш, – гуфт, – падари ӯ бисёр одами бад аст.

Ҳарчанд «бад» гуфтани ӯ падарамро дар дили ман саҳт расида бошад ҳам, барои халос шудани ман аз ин гуна таҳлуқаҳо халоскор ёфт шуда буд: баъд аз он ҳар вақт ки басабаб ё бесабаб бачагон ба ман мечақиданд, ман ба халифа фарёд мекардам:

– Ё бачагонро саришта кун ё ин ки бозиҳоятонро ба падарам мегӯям.

Халифа ҳам дарҳол бачагонро аз чақидан ба ман бозмедошт. Халифа пас аз он ки чӯби дарози мактабро гирифта, бачагонро як қатор зада, қанҷоли иштибозиро бартараф кард:

– Акнун бедонабозӣ, – гуфт.

Аммо ба ин бозӣ бачагон бисёр рағбат накарданд. Зеро ғайр аз худи халифа ва як бачаи дигар, бачагони дигар бедона надоштанд.

Аммо халифа илоҷи ин корро ҳам ёфт:

– Мо ҳар ду бедонаҳоямонро қанг меандозем, шумоҳо бологарав монетон, – гуфт.

Аммо барои бологаравмонӣ ба бештари бачагон пул набуд, донак ҳам дар бурду боҳти иштибозӣ тамом шуда буд. Гуфтанд:

– Набошад, мо рафта аз хонаҳомон донак меорем.

Халифа қабул кард. Бачагон ҳам ба тарафи хонаҳошон нигоҳ карда давиданд.

Халифа то омадани бачагон ба бачагони дар мактаб монда иштихонаҳоро гӯронда, бӯрӯҳои даридаро ба ҷойҳошон паҳн карда, аммо аз миёнаҳои охурчаи дар миёнаи мактаб буда, як қадар заминро доиравор кушода монд.

Бачагон омаданд, бедонабозӣ ҳам сар шуд.

Халифа бо як бачаи бедонадори дигар дар гирди доираи заминаш кушода рӯ ба рӯи якдигар нишастанд. Дар паҳлӯҳои онҳо бачагони дигар ҳам нишастанд. Он бачагон, ки барои нишастанашон дар гирди доира ҷой набуд, дар гирдогирди бачагони нишаста рост истоданд.

Халифа ва он бачаи бедонадори дигар аз бағалашон, ки аз рӯи курта миёнашонро баста, бедонаҳошонро дар он ҷой дода буданд, онҳоро бароварданд.

Аввал нӯли бедонаҳошонро лесиданд, пойҳои бедонаҳоро ёзонда ба панҷаҳояшон ҳам оби даҳон молиданд, ба зери болҳояшон ҳам оби даҳан заданд.

Халифа ба он бача гуфт:

- Чанди ману чанди ту?
- Бисти ману бисти ту, – гуфт ӯ.
- Сии ману сии ту.
- Панҷоҳи ману панҷоҳи ту.

Оқибати бозӣ ба «сади ману сади ту» қарор ёфт. Яъне бедонаи ҳар кас гурезад, ба тарафи муқобилаш садта донак медод.

– Шумо ҳам бологарав монетон, – гуфт халифа ба бачагони дигар.

Бачагони дигар яке аз болои бедонаи халифа, яъне «бедонаи халифа зӯр мебарояд» гуфта, дигарӣ аз болои бедонаи он дигар, яъне «аз он ӯ зӯр мебарояд» гуфта, ду ба ду гарав бастанд. Онҳо ҳар кас мувофиқи холи худ бо «даҳи ману даҳи ту» ё «панҷоҳи ману панҷоҳи ту» ё ин ки «сади ману сади ту» бологарав гузоштанд.

Гаравбандӣ тамом шуд. Халифа ва он бачаи дигар бедонаҳошонро ба маърака* сар доданд. Ҳар ду бедона панҷаҳошонро кушода, гарданҳошонро ёзонда, ба ҷанг даромаданд. Ин ба каллаи он мезад, он аз гӯши ин мекашид. Яке нохунҳои худро хезонда чашми дигариро нишон мегирифт, дигарӣ аз гардани он дигар газида мехост, ки ба замин ғелонад...

Дар андак вақт сару рӯи бедонаҳои бечора хуншор шуд. Аммо ҳеҷ кадоми онҳо нагурехт. Ҳарифҳо бедонаҳошонро гирифта, боз хору мол карданду ба ҷанг сар доданд, боз бедонаҳо ҷанги худро давом доданд. Вақте ки ба ҳамин тариқа ду-се бардор ҷанг карданд, бедонаи тарафи муқобили халифа «ҳушт» гӯён гурехт ва бедонаи халифа онро ба ҳар тарафи доира пеш мекард.

Як қиғғосест, ки аз тарафи бачагон баромад! Чапакзаниҳо, ҳуштаккашиҳо, ҷиртак ҳаводиҳиҳо сар шуд...

Дар ҳамин вақт мисли балои ногаҳонӣ мактабдор омад. Магар бачагон имрӯз аз хонашон донак оварда, бетадбирӣ карда, дари мактабро аз дарун набаста буданд, ки мактабдор бе ҳеҷ гуна даркӯбӣ ба мактаб даромада тавонист.

Бачагон чунон саргарми ҷӯшу хурӯш буданд, ки то ба мактаб даромада, ҷӯби дарозро ба дасти худ гирифта, ба сари бачагон кӯфтани ӯ ҳеҷ кас хабардор нагардид. Танҳо ман будам, ки дар берунтари маърака истода, як чашмамро ба бозӣ дӯхта бошам ҳам, чашми дигарамро аз дар намекамдам. Бинобар ин, бо намоён шудани риши бузвори мактабдор оҳиста омада, ба ҷои худ нишаста будам.

Мактабдор пас аз он ки аз ҷӯбзанӣ монда шуд, омада ба ҷои худ нишаста ва ба ман:

– Ту бачаи баақл ҳастӣ, – гуфт.

Бачагони дигар ҳам ба ҷойҳои худ ором гирифтанд. Халифа рӯ ба рӯи мактабдор рост истод. Ӯ магар умед мекард, ки мактабдор боз аз ӯ номгӯи «гунаҳкорон»-ро хоҳад пурсид. Аммо ин умеди ӯ бечо баромад ва мактабдор аз ӯ чизе напурсида:

* Давраи бедонабозӣ, мургбозӣ, гӯштигириро «маърака» меноманд.

– Рав, аз ҳавз чӯбҳои дирӯза ба об партоёнда мондаамро биёр, хуб об гирифта, барои адаб додан ба шумоён соз шудагистанд.

Халифа рафт, ҳамаи бачагон чун барги бед меларзиданд, танҳо ман будам, ки бо «ту бачаи баақл ҳастӣ» гуфтани мактабдор осуда шуда будам.

Халифа чӯбҳоро оварда, ба пеши мактабдор партофт. Мактабдор ҳам бе ҳеҷ ҷавобу савол:

– Аввал худи инро хобонед! – гуфта ба бачагони дигар амр дод.

Якчанд бачаи калонтар пеш омада, халифаро рӯйболо ба замин хобонданд ва фаллоқро ҳам ба пойҳояш андохта, печонда, кафҳои пояшро барои чӯбзанӣ боз карда нигоҳ доштанд.

Ман дидам, ҳанӯз ҷароҳатҳои дирӯзаи кафи пойи ӯ намоён буданд, ки рӯи онҳо шух баста буд.

– Зан! – гуфта амр дод мактабдор.

Яке аз бачагон яке аз он чӯбҳоеро, ки худи халифа оварда буд, аз замин гирифта ба пой халифа зад. Лекин бо як задан он чӯб шикаста пора шуд. Бача чӯби дигарро гирифт, он ҳам бо задани аввалӣ шикаст. Ба ҳамин тариқа ҳамаи чӯбҳо бе он ки ба пой халифа озоре расонанд, шикаста пора шуда, ба замин афтоданд.

Мактабдор оташин шуда, шикастаи чӯбро гирифта, аз назараш гузаронид ва гуфт:

– Чӯбҳои ман ба ҳавз фиристодагӣ чӯбҳои тут буданд, ки хусусан баъд аз як шаб ба об хобидан ҳеҷ намешикастанд. Ин бадкирдор он чӯбҳоро наёварда, химчаҳои хушкидаи бедро ба об як ғӯтонида гирифта овардааст ва:

– Рав, он чӯбҳои худамро аз ҳавз биёр! – гуфта ба бачаи чӯбдастдор амр дод.

Он бача рафт, халифа ҳамчунон пой ба фаллоқ меистод.

– Дар ҳавз чӯб нест! – гуфта омад он бача.

– Маълум мешавад, ки, – гуфт мактабдор, – ин бадкирдор он чӯбҳоро ба ҷое пинҳон кардааст. Хуб, майлаш, минбаъд ба ҷои

чӯби тут чӯби анор тайёр мекунам. Ҳозир метавонам, ки аз ин бадкирдор чи гуна ниқор гирам.

– Рӯ ба замин хобонед ўро! – гуфт мактабдор ба бачагоне, ки ба сари халифа гирд омада буданд.

Бачагон халифаро баъд аз баровардани фаллоқ аз пояш рӯ ба замин хобониданд ва мактабдор чӯби дарози худро бардошта, худааш ба пушти халифа задан гирифт. Аммо халифа, монанди ин ки гавак кашад, ба сари оринҷ ва зонуҳояш хобида буд, дар вақти задани мактабдор худро тоб дода зарбаи чӯбро рад мекард.

Дасту поҳояшро кашада тахт хобониданд ва як бачаи дигар ҳам аз пушти шонааш зер кард ва халифа беихтиёр:

– Оҳистатар, бедона намурад! – гуфта фиристод.

– А, магар ин бедона ҳам дорад? – гуфт мактабдор ва илова кард, - Бедонаашро ёфта ба ман диҳед!

Бачагон даррав ба бағали халифа даст андохта, аз он ҷо бедонаашро бароварда, ба мактабдор доданд. Мактабдор ҳам бе ҳеҷ мулоҳиза сари бедонаро, ки ҳанўз аз сари ҷанг хуншор буд, канда ҳаво дод.

Халифа фарёд кард:

– Аҳмад ҳам бедона дорад, бедонаи ўро чаро намекушед?

– Бедонаи ўро ҳам ёбед, – гуфт мактабдор.

Бачагон халифаро монда, ба Аҳмад часпиданд, халифа ҳам аз ҷо хеста ба бағали Аҳмад даст зад ва бедонаи ўро ёфта бароварда бо дасти худ ба мактабдор дод.

Мактабдор сари ин бедонаро ҳам канда ҳаво дод.

– Имрӯз дафъ шавед, озод. Чӯбзанӣ фардо, – гуфт ва илова кард:

– Фардо панҷшанбе, нони панҷшанбегиरो* фаромӯш накумед.

Бачагон бо пахшопахши якдигар аз мактаб баромаданд, аммо имрӯз баъд аз саломии умумӣ дарҳол пароканда шуда нарафтанд. Дар кӯча истода ба ҳисоби бурду бои бологаравии бедонабозӣ

* Дар мактаби кӯҳна ҳар рӯзи панҷшанбе бача маҷбур буд, ки ба мактабдор якта нон биёрад. Ин нонро, «нони панҷшанбеги» мегуфтанд.

даромаданд. Бойбурдагон аз бойдодагон ҳақ талаб мекарданд. Онҳо:

– Бедонаҳо мурданд, ҷанги онҳо ва гаравии бар болои ҷанги онҳо баста шуда ҳам тамом шуд! – гӯён ҳақ надоданӣ мешуданд. Ҳамаи бачагон ба якдигар дарафтоданд. Халифа бо Аҳмад ҷомаҳои худро кашида ба як тараф гузошта ба ҷанг даромаданд. Ман гурехта ба тарафи ҳавлии худамон рафтам.

V

Ман ба мактаб давом мекардам, ҷӯшу ғавғои мактаб ҳам давом мекард. Ман дар миёнаи чанд ҳафта дар даруни ҳамон қадар шӯру ғавғо бошам ҳам, номҳои ҳарфҳои алифбои арабро азбар кардам. Ба ман гоҳо халифа ва гоҳо худи мактабдор сабақ медод. Баъд аз ин дарси зеру забар сар шуд.

Дарси зеру забар аз дарси номҳои ҳарфҳо дилчасптар буд, дар ин дарс ба ман сар карда «алиф забар – а, зер – и, пеш-у»-ро ёд доданд. Ман ҳам мад кашида:

«Алиф забар – а, зер – и, пеш – у» гӯён такрор мекардам. Гуфтани ин суханҳо ба гӯшам мавзун ва форам мерасиданд. Ин дарсро ҳам то охири алифбои араб азбар кардам.

Пас аз он навбати дарси ду забар, ду зер, ду пеш расид, дар ин дарс ба ман «алиф ду забар – анду, ду-зер – инду, ду пеш – ун» гуфта ёд доданд. Ин дарс ҳам бад набуд. Калимаҳои ин дарс боз ҳам мавзунтар ва боз ҳам оҳангдортар буданд.

Агар дар дарси як забар, як зер, гуфтани «алиф забар – а, зер – и, пеш – у; бе забар – ба, зер – бе, пеш – бу» сарахбори ягон ҳавои мусиқӣ ҳисоб ёбад, дар дарси ду забар, ду зер гуфтани «алиф ду забар – анду, ду зер – инду, ду пеш – ун; бе ду забар – банду, ду зер – бинду, ду пеш – бун» тарона ва зери он ҳаво ба шумор мерафт.

Ин дарсро ҳам то охири алифбои араб азбар кардам.

Дар ҳар кадоми ин дарсҳо тахтачаи таълимии ман дигар мешуд. Лекин онҳоро мактабдор навишта намедод:

– Падарат одами айбҷӯй аст. Навиштаи маро хуш намекунад, гӯй, худаш навишта диҳад, – гуфта ба падарам ҳавола мекард. Падарам навишта медод.

Дар охири сол ман ба дарси абҷад даромадам, аммо ин дарсро ҳеҷ хуш накардам. Дар ин дарс ба ман:

– «Алиф бо бе забар – аб, ҷим бо дол забар – ҷад – абҷад» гӯй, – гуфта ёд медоданд.

Аз як тараф гуфтани ин калимаҳо душвор бошад, аз тарафи дигар садояш ҳам беоҳанг ва дилгир буд...

Рӯзе падарам ба ман гуфт:

– Акнун, ки ту абҷадхон шудӣ, ман ба ту ҳисоби абҷадро ҳам ёд медиҳам ва тахтачаи абҷад навишташударо ба пеши ман гузошт. Азон тахтача ҳарфҳоро ягон-ягон ба ман нишон дода:

– Ин чист? Ин чист? – гуфта мепурсид. Ман ба ҳеҷ кадоми пурсишҳои падарам ҷавоб дода натавонистам. Зеро чӣ будани он чизҳоро намедонистам ва касе то ҳол ба ман онҳоро нишон ҳам надода буд.

– Охир, ҳамин рӯзҳо ту дар мактаб чӣ хонда истодаӣ? – гуфта падарам ба ман шӯрид. Ман:

– Алиф бо бе забар – аб, ҷим бо дол забар – ҷад – абҷад... гӯён дарсҳоро, ки аз абҷад гирифта будам, аз ёд хонда додам.

– Ҳа... ту тӯтӣ! – гуфт падарам, – ту ҳар чизро мегӯӣ, аммо чӣ гуфтанатро намедонӣ.

Он вақт дар дилам гузашт, ки бояд тӯтӣ як чизи бисёр баде бошад. Лекин сонитарҳо фаҳмидам, ки тӯтӣ як мурғи бисёр зебои зирак будааст. Ҳар чизро ба вай талқин кунанд, ёд мегирифтааст ва такрор карда мегуфтааст. Аммо азбаски вай одам нест, маъниашро намедонистааст. Бинобар ин, касонро, ки маънии чизро надониста, онро ёд кардаанд, ба тӯтӣ монанд мекардаанд.

Пас аз он падарам даруни ҷилдамо кофта, тахтачаҳои кӯҳнаро, ки дар он дарсҳои алифбо ва зеру забар навишта шуда буданд, ёфта баровард ва аз ҳар кадоми онҳо нақшҳои сиёхро ба ман нишон дода, боз:

– Ин чист? Ин чист? – гуфта мепурсид.

Ман боз ҷавоб дода наметавонистам. Аммо вақте ки падарам ҳар тахтачаро ба ман нишон дода:

– Инро хон! – мегуфт, ман аз сар то поён ҳар чизеро, ки дар он навишта шудааст ва ё навишта нашудааст, аз ёд хонда медодам. Падарам такрор кард:

– Ту тӯти ҳастӣ! – ва илова намуд, – Айб ба ту не, ба домулло ва халифаат аст. Онҳо ба ту ҳар чизро тӯтивор ёд кунонидаанд, аммо ҳеҷ чизро ёд надодаанд...

Вай қадре сокит шуд ва боз илова кард:

– Ў кӯрсаводи кӯр аст, ман аз кӯр чашми бино мехоҳам. Ман аҳмақам, – ва ба ман нигоҳ карда гуфт, – Имрӯз ту мактаб нарав.

– Ман бисёр хурсанд шудам, зеро абҷадхонӣ ба дилам бисёр зада буд.

Падарам хатиби деҳа, мутаваллӣ, муаззин ва як-ду мӯйсафеди деҳаро ба меҳмонӣ хабар карда будааст. Баъд аз шом инҳо омаданд. Дастурхон баровардем, ширбиринҷ баровардем.

Ҳаминро ҳам ман бояд дар ин ҷо гуфта гузарам, ки дар хонаи мо бегоҳҳои бозор ва ҳам рӯзҳои, ки меҳмон ояд, бештарин ширбиринҷ мепухтанд. Падарам ба модарам мегуфт:

– Барои палав рағани бисёр меравад, ҳам гӯшт сарф мешавад. Аммо ширбиринҷ арзон меафтад, ба ин танҳо биринҷ мехарем, шир ва қадре рағани зард бошад, аз гови худамон мерӯяд.

Аммо бо вучуди ин ҳар вақт ки маро ба хонаи биринҷфурӯш барои биринҷ мефиристод:

– Ширбиринҷ мепазем нагӯй, в-агарна биринҷи паст медиҳад, – мегуфт.

Як бор ман пурсидам:

– Палав мепазем гӯям чӣ?

– Не, -гуфт падарам! -ин дурӯғ мешавад, ба дурӯғгӯй одат на-кун. Ҳеҷ ошро ном набар.

Ҳикояи худро давом медиҳам.

Баъд аз он ки меҳмонон табақи ширбиринҷро лесиданд, ба чойнӯшӣ даромаданд; падарам ба хатиб нигоҳ карда, гуфт:

– Ғараз аз ташвиш дода ба ин ҷо овардани азизон ин аст, ки дар бораи мактабдор як машварат мекардетон.

– Ба мактабдор чӣ шудааст? -гуфт хатиб нохушнудона.

– Ҳеҷ чӣ нашудааст, аммо бесавод аст, -гуфт падарам ва илова кард, –Ҳатто алифбонависиро ҳам намедонад, ки ман алифбои писари худамро худ навишта додам.

Мутаваллӣ тарафи хатибро гирифта гуфт:

– Ба бачагони деҳаи мо ҳамон чизи худаш медонистагиро ҳам ёд диҳад кифоя аст, ҳеҷ кас дар ин деҳа писари худашро мударрис карданӣ нест.

Падарам гуфт:

– Ин мактабдор ҳамон чизи худаш метонистагиро ҳам ёд дода наметавонад. Як зимистон писари ман хонд, ҳоло абҷад меҳонад, лекин аз рӯи хат «алиф» то «б»-ро фарқ намекунад. Ба болои ин мактабдор аз бачаҳо ҳеҷ хабардорӣ намекунад, ҳама қиморбоз ва бедонабоз шуда рафтаанд.

Ман, ки аз ин сухани падарам дониستم, ӯ бедонабозии бачагонро фаҳмидааст, саҳт тарсидам. Агар ин ҳолро халифа шунавад, «ӯ ба падараш бозии моро гуфтааст», гӯён, маро хармурд мекунонад гуфта, дар андеша афтодам.

– Худи шумо ки, -гуфт хатиб -хушсаводтар ва ёд доданро хубтар медонистаед, писари худатонро худатон хононед, ба мактаб фиристода нони панҷшанбегӣ ва ҳалвой додан чӣ ҳоҷат аст? Бечора мактабдорро ҳам ба ҳолаш гузоред, ки аз як даҳан нонаш маҳрум нашавад.

Падарам гуфт:

– Ман як парча замин дорам, барои нафақаи аҳлу аёл маҷбурам, ки дар он ҷо киштукор кунам. Даромади он ба рӯзгорам на-

мерасад, дар вақти холигии дастам маҷбурам, ки чархи осие-тарошӣ кунам. Ба болои инҳо зимистонҳо барои пӯшоки бачагон дӯконибӯфӣ ҳам мекунам. Агар ман писарамро худам хононам, рӯзгорамро кӣ мегузаронад?

Падарам пешонаи худро қадре турш карда хомӯш истод ва якбора хандакунон ба хатиб нигоҳ карда, гуфт:

– Ғарази ман аз зиёфати шумоён ин буд, ки мактабдорро бе-кор кунонам ва ба ҷои ӯ як мактабдори хубтар ёбем, модоме ки инро қабул накардед, акнун як коре кунед, ки ширбиринҷи ман муфт наравад.

Падари ман як одати аҷиб дошт, мардуми он замон он гуна одатро айб медонистанд. Ӯ чизи дар дилаш бударо рӯйрост ме-гуфт ва аз ҳеҷ кас ибто намекард. Дар ин ҷо ҳам мақсади зиёфати худро рӯйрост гуфта дод. Фақат барои саҳт нарасонидан ба дили меҳмонон суханаширо қадре ба ханда омехта гап зад.

– Чӣ кор кунем, ки ширбиринҷи шумо ба ман ҳазм шавад? – гуфт хатиб.

– Роҳ диҳед, ки писари ман дар қатори духтарон дар хонаи шумо ба пеши бибихалифаатон хонад.

– Писарбачаро чӣ тавр дар миёнаи духтарбачагон роҳ меди-ҳем? – гуфт хатиб.

– Ин гуна тақвоҳои аз шариат берунро монед, – гуфт пада-рам, – писари ман акнун ҳафтсола шудааст, шариат бошад то 12 солагӣ дар миёнаи духтарбачагон гаштани писарбачагонро раво медонад.

Хатиб розӣ шуд:

– Хуб майлаш, фиристонед, хондан гирад. Лекин гоҳ-гоҳ шир-биринҷ зиёфат кунед, – гӯён ӯ ҳам сухани худро ба ханда тамом кард...

Зиёфат бо ҳамин ба поён расид. Ман хурсанд шудам, ки аз бими ба дасти халифа хармурд шудан халосӣ ёфта будам.

VI

Фардои он рӯз маро модарам ба мактаби бибихалифа бурд, барои ҳалвой ба болои лаълии мавиз ва кулча як рӯймол ва каллапӯшро ҳам, ки ба нияти тӯи ман дӯхта буд, зам намуд.

Бибихалифа зани хатиби деҳаи мо буд, худи хатиб аз вилояти Дарвоз буда, занаш аз Саримазори Ғиждувон буд.

Бибихалифа як зани сафедрӯи миёнсоли фарбеҳ ва шикам-калон буд. Фарбеҳияш ба дараҷае буд, ки дар вақти чорзону нишастанаш зонуҳои ӯ монанди чархи осие менамуд, ки гӯё онро падарам ба пешаш гирифта тарошида истода бошад.

Дар вақте ки мо ба пешаш даромадем, ӯ дар пешгоҳи хона ба рӯи панҷ-шаш қабат кӯрпача чорзону менишаст. Ба гирдогирди хона духтарбачагон бар рӯи намад менишастанд. Ба пеши онҳо ба ҷои синҷи мактаби писарбачаҳо, болиштҳоро дуқат карда монда буданд, ки онҳо китобхӯшонро ба рӯи он болиштҳо монда мехонданд.

Бибихалифа модарамро хуш қабул карда «барои хотири шир-биринҷи падарам ба қабули ман маҷбур шуданашро» хандида изҳор намуда ва илова кард:

– Ҳар вақт, ки писаратон ба Таббат дарояд, ба ман ҳам як табақ ширбиринҷ меоред.

– Худо ба он рӯз расонад, ба шумо як табақ палав меорам, – гуфт модарам дар ҷавоби ӯ.

Бибихалифа дастурхонро кушода, нон шикаст ва ба духтарбачагон ҳам аз ҳалвоии ман нон бахшиш кард. Аммо ин монанди мактабдори мард нонро пора карда, ба пеши онҳо ҳаво надод. Балки ба дасти халифаи худ, ки он ҳам як духтари калонсолтар буд, дод ва ӯ ҳам аз як сар ба ҳар духтар як бурдагӣ аз он нон дод. Аммо қисми калонтарашро худаш хӯрд.

Ба дастурхон фотеҳа хонда шуд. Бибихалифа ба ман бисмиллоҳ, аuzu биллоҳ гӯенда, сабақ сар куноид. Бо ҳамин расми дарссаркунии дубораи ман ба анҷом расид. Модарам рафту ман дар мактаби духтаракона мондам.

Бибихалифа ба ман аз миёнаҷои абҷад, ки то он ҷо ман дар мактаби пеши масҷид хонда будам, сабақ дод. Тарзи сабақдеҳии ин қадре дигаргунатар буд. Ӯ бо нӯги як чӯбчае, ки дар даст дошт, ҳар ҳарфро нишон дода, номи онро мегӯенд. Аммо ин ҳам ба шинохтан ва ё нашинохтани ман он ҳарфҳоро кор надошт.

Бибихалифа ҳамеша ба сабақдиҳӣ машғулӣ мекард, шогирдонашро бо навбат ягон-ягон ҷеғ зада, сабақ медод, бо ҳамин як қатор сабақ додан як рӯз мегузашт.

Вақти дарси бибихалифа пас аз хӯрдани чой то соати 12 рӯз буд. Шогирдони ӯ пас аз хӯрдани чояшон ба мактаб меомаданд. Вақте ки соат 12 шуд, бибихалифа онҳоро нонхӯрак мекунонд. Аммо бачагон барои нонхӯрак ба хонашон намерафтанд ва нонро, ки ҳамроҳи худашон аз хонашон меоварданд, дар он ҷо нишаста мехӯрданд. Ҳар кас аз нони худ нимаашро ба бибихалифа медод.

Ман рӯзи аввал нон набурда будам, бибихалифа як бурда нонро, ки як духтарбача ба вай дода буд, ба ман дода:

– Туро имрӯз ман зиёфат кунам, фардо нонатро бисёртар мебиёри ва ба ман ҳам бисёртар медиҳӣ, – гуфт.

Пас аз нонхӯрак бачагон хонаҳо ва рӯи ҳавлии бибихалифари покиза рӯфта медоданд. Баъзе рӯзҳо бибихалифа ба бачагон ҷомашӯӣ мекунонд. Ҳатто маро ҳам ба ҷомашӯӣ иштирок мекунонд.

– Ҷомашӯиро ёд гирифта мон, агар калон шавӣ, барои хондан ба Бухоро ба мадраса равӣ, ба ту даркор мешавад, – мегуфт.

Бибихалифа ҳам ба паси худ як чӯби дарозро ба девор рост монда буд. Лекин ман ҳеҷ гоҳ надидаам, ки ӯ бо ин чӯб касеро зада бошад. Ҳар касро, ки сабақ медод, агар чизи вай ёддодаистодаро дуруст гуфта натавонад, бо остини васеу дарози куртааш, ки вай ё аз суф ва ё аз чит буд, ба рӯи ӯ мезад. Аммо ин остинзании ӯ аз як боди суст зиёдтар таъсир надошт.

Шогирдони ӯ ҳам, ки ғайр аз ман ҳамагӣ духтарбача буданд, бозиҳои бад намекарданд ва якдигарро намезаданд. Агар дар

вақти ҳавлирӯбӣ, ё ҷомашӯӣ фурсат ёбанд, зоча (лӯхтак) бозӣ мекарданд, дар сафолпорчаҳо аз хок ош пухта барои зочаҳошон тӯй медоданд.

Онҳо барои ман ҳам як зочаи писарбача сохта доданд. Дар тӯяшон зочаи маро барои зочаҳои худашон домод мекарданд. Азбаски ғайр аз зочаи ман дигар зочаи писар набуд, ба вай баъзан даҳ-дувоздаҳ духтарзоча мерасид. Ростӣ ин бозӣ ба ман хеле хуш меомад.

Аммо гоҳо мешуд, ки духтарбачагон зочаҳои худашонро, ки ҳамаи он бечорагон ба як шавҳар расида буданд, бо ҳам ҷанг меканданд ва зочаи маро маҷбур мекарданд, ки баъзан онҳоро раҳо кунад. Ҳанӯз аз хотир набаровардам, ки дар ин мавридҳо қадре дилам сиёҳ мешуд ва ба дили худ аҳд мекардам, ки агар калон шавам, ман ду зан нахоҳам гирифт. Бо вучуди ин, барои ин ки ҳамон қадар зочадухтарон ба зочаи ман мӯҳтоҷ буданд, ба дили худ фахр мекардам.

Сонитар боз як писарбачаи дигар ба мактаб омада бошад ҳам, ӯ ба давлати домодӣ мушарраф нашуд. Азбаски ӯ қадре бачаи дурушттар буд, духтарбачагон барои ӯ зоча сохта надоданд (ман ҳикояти ин писарбачаро як вақти дигар хоҳам навишт, ки ӯ саргузаштҳои бисёр аҷиб дорад).

Ман дар мактаби бибихалифа давом мекардам. «Ҳафтяк»-ро^{*} тамом кардам, чанд сураҳои кӯтоҳи онро аз ёд кардам, қуръонро ба поён расондам. «Чоркитоб»-ро ҳам хондам, қадре аз Хоҷа Ҳофиз ҳам хондам. Аммо ҳоло ҳам ба ғайр аз чизҳое, ки дар пеши бибихалифа хонда будам, дигар чизеро аз рӯи хат хонда наметавонистам, масалан, як ғазали Ҳофизро, ки дар мактаб хонда будам, дар ҳар куҷо ва бо дастхати ҳар касе, ки бошад, онро хонда метавонистам. Аммо ғазали дигарашро, ки вайро дар мактаб на-

* «Ҳафтяк» – китобест, ки аз сураҳои кӯтоҳтари қуръон барои бачагони хурдсол алоҳида ҷилд кардаанд.

хонда будам, аз китоби худам ҳам хонда наметавонистам, яъне савод надоштам. Хатнависиро бошад, ҳеҷ наметавонистам. Бо вуҷуди ин падарам маро аз мактаби бибихалифа гирифта, ба пеши хатиб ба дарс монд. Худаш ҳам ба ман аввал илм ёд меод. Ман он вақт даҳсола будам.

Аммо абҷадро хуб омӯхта будам ва сураҳои қуръонро, ки он ҳам бо расми абҷад навишта мешавад, оҳиста-оҳиста хонда метавонистам. Акнун фикр мекунам, ки сабаби он ин будааст.

Падарам маро ба мактаби бибихалифа фиристода бошад ҳам, аз орзуи ёд додани ҳисоби абҷад ба ман бознаистод. Дар ин хусус ӯ ҳар шаб баъд аз шом то хуфтан, яъне тахминан як соат бо ман машғули мекард.

Аввал овози абҷад: «а», «бе», «че», «де»-ро ба ман шиносонид. Пас аз он бо якдигар ҳамроҳ карда чӣ тавр хондани онҳоро ҳам ёд дод. Пас аз он, алиф – як, бе-ду, ҷим-се, дол-чор гуён ҳисоби он ҳарфҳоро ёд дод...

Ба ҳамин тариқа, падарам абҷадро ба ман то охираш бо ҳисобаш ёд дода баромад. Дар муддати тахминан як моҳ ман ҳарфҳои абҷадро шинохта мехондагӣ шудам ва ҳисобашро ҳам, ки аввал як-як зиёд шуда то даҳ, пас аз он даҳ-даҳ зиёд шуда, то сад ва баъд аз он сад-сад зиёд шуда то ҳазор мерафт, омӯхтам.

Баъд аз он ки ман инҳоро омӯхтам, падарам гуфт:

– Акнун ба ту боз як чизи бисёр ғалатиро ёд медиҳам. Ин 9 рақам ва як сифр (нул) аст, ки онро ҳақимҳои Ҳиндустон ёфтаанд. Бо он 9 рақам ва як сифр ҳисобҳои тамоми дунёро ёд гирифтани мумкин аст.

Ман дар шавқ ва ҳавас омадам, ки ин чи гуна як кори соҳирона бошад. Бо даҳ чиз ҳисоби ҳамаи дунёро гирифтани ҳақиқатан як чизи омӯхтани аст. Ман ҳам, ки даҳ ангушт дорам, бо инҳо рӯзҳои ҳафтара чанд бор ғалат карда базӯр мешумурдам...

Ман аз падарам саҳт хоҳиш кардам, ки ҳар чи зудтар он даҳ чизи ҷодугаронаро ба ман ёд диҳад.

Падарам ба кор даромад.

Аввал рақамҳои 9-гонро ягон-ягон навишта ба ман нишон дод. Ҳар рӯз як рақамро нишон медод ва баъд аз он сифрро ба ман нишон дода онро ҳам шиносонид. Баъд бо як сифр 10 шудани якро ёд дод ва бо ҳамин тариқа то охири 9 рақам давом кард.

Ин дарс ба ман он қадар зӯрӣ накард, зеро ман дар ҳисоби абҷад чи гуна як-як, даҳ-даҳ ва сад-сад зиёд шуданро омӯхта будам.

Баъд аз он ки ман инҳоро омӯхтам, падарам ба ман гуфт:

– Ту чизҳои ёд гирифтӣ, ки дар деҳаи мо инҳоро ҳеҷ кас на-медонад. Ҳисоби абҷадро бошад, ҳатто мактабдори деҳа ҳам, ки домуллои пештараи ту аст, намедонад.

Ман ҳам бо омӯхтанам ин гуна илмҳои камёбро, дар дили худ хеле фахр мекардам. Дар ин миён як ҳодиса рӯй дод, ки ҳисоби абҷад ҳақиқатан ҳам сабаби фахри ман гардид.

Он ҳодиса ин гуна буд:

Дар Саримазори мо сайри соли навӣ – наврӯзӣ барпо шуд. Ба он сайр аз ҳамсоядеҳаҳои мо ҳам омаданд. Дар сайр гӯштигирӣ сар шуд, одамони ҷамъшуда ба ду тақсим ҷудо шуда, ба якдигар тараф гашта, маърака гирифта нишастанд. Падарам дар даруни маърака дар пеши тарафи худӣ моён менишаст ва маро ҳам дар пеши худаш нишонда буд. Аз ду тараф паҳлавонон баромада, ба ҳам гӯштӣ мегирифтанд, пурзӯрон камзӯронро меафтонданд. Дар аввали кор деҳаи мо ғолиб буд, аз инҳо ҳеҷ кас намеғалтид.

Як вақт аз тарафи муқобил як муллобача, ки дар Бухоро таҳсили илм мекардааст, бо ҷавоне, ки аз тарафи мо баромада як каси онҳоро ғалтонда буд, талабгор шуда баромад.

Ҷавони мо ҳам бе ҳеҷ гуна қилуқол ба он мулло гӯштӣ гирифт. Аммо баъд аз фурсате бо ҳам дарафтодан ҷавони мо афтод.

Як ҷавони дигар аз тарафи мо ба он мулло талабгор шуда баромад. Магар ин ҷавон ба назари он муллобача зӯртар намуд, ки:

– Ман бо ин гӯштӣ намегирам, – гуфт. Аммо нагуфт, ки «ӯ аз ман пурзӯр аст», балки гуфт:

– Ү чапан аст, ман мулло, «даст ба гиребон» шудани чапан бо мулло сабаби таҳқири уламо мешавад.

Падарам бо шунидани ин суханони вай якбора шӯрид ва маро ба бағали худ бардошта аз ҷояш ҷаста хест ва ба миёнаҷои маърака рафта, он муллобачаро ба пеши худ ҷеғ зад. Муллобача ҳам омада рӯ ба рӯ истода:

– Чӣ мегӯед? – гуфт ба падарам.

– Шумо муллоед ё паҳлавон? – пурсид падарам аз муллобача.

– Ман муллои паҳлавонам! – ҷавоб дод ӯ.

– Агар мулло бошед, – гуфт падарам, – ба ҷасадаш нигоҳ накарда, бо ин писари ман, ки ҳаштсола аст, мунозира кунед. Мардум бинанд, ки ҳақиқатан шумо муллоед ё не? Агар паҳлавон бошед, бо он ҷавоне, ки ҳамсол ва ҳамҷасади шумо аст, гӯштӣ гиред, то мардум бинанд, ки кадоми шумо зӯр ҳастед?

Падарам илова кард:

– Аввал муллои шуморо озмоем, – ба ман нигоҳ карда гуфт:

– Пурс, писарам, аз ҳисоби абҷад чизеро аз ин кас!

Ман ҳам бе ҳеҷ андеша:

– «Те» чанд аст? – гуфта аз он кас пурсидам.

Ү дам истод, ҷавоб дода натавонист. Падарам ба ман гуфт:

– Худат гӯй ки «те» чанд аст.

– Чорсад аст! – гуфтам ман.

Пас аз он падарам якчанд ҳарфҳои дигарро ягон-ягон «ин чанд аст, он чанд аст» – гӯён аз он мулло пурсид. Ү ба ҳеҷ кадом ҷавоб дода наметавонист. Ҳар ҳарфери, ки ӯ ҷавоб дода наметавонист, падарам аз ман мепурсид ва ман ҷавоб медодам.

Тарафи мо он муллобачаро «ӯйд-ӯйд» гӯён масхара доштанд. Ү аз хиҷолат суп-сурх шуда буд.

Падарам ба ӯ гуфт:

– Акнун муллои шумо тамом шуда монд, монанди як чапан ба он ҷавон гӯштӣ гирифтани гиред. Ү ҳам розӣ шуд, ки бо он ҷавон гӯштӣ гирад.

Ҷар ду гӯштӣ гирифтанд. Аммо даст ба гиребон шудани онҳо ҳамон буду ғалтидани мулло ҳамон.

Шӯрест, ки аз маърака бархост! Гӯштигирӣ ҳам бо ҳамин та-мом шуд.

Ҷавонони тарафи моён ба падарам мегуфтанд:

– Ҳақиқатан он мулло ро писари шумо ғалтонд. Азбаски ӯ дар мунозира мулзам шуд ва хиҷолат кашид, натавонист, ки қуввати худро тамом ҷамъ карда кор фармояд.

Аз ин сухани онҳо фахри ман боз зиёдтар мешуд ва ба дили худ мегуфтам, ки ман бояд ҳар илмро омӯзам, лекин дар ҳақиқат ман ҳанӯз савод надоштам...

Бо ҳамин ман ҳикояти мактаби ибтидоии худро тамом кардам, аммо чи гуна дарс хонданам, савод бароварданам ва ба адабиёт шуғл карданамро дар як вақти дигар хоҳам ҳикоят кард.

26 октябри соли 1934, Самарқанд

Садриддин Айни
Мақтаби кӯҳна
(повест)

ТҚБ «Истикбол», Душанбе, хиёбони Саъдии Шерозӣ, 16, 2010 с.

Муассис ва роҳбари барнома
Ираҷ АЙНИ

Мушовир
Латофати КЕНҶА

Мухаррир
Юсуфҷон АҲМАДЗОДА

Ороишгар ва таррох
Фарида ЮНУСОВА

Рассом
Абдусалом АБДУЛЛОЕВ

Саҳифабандии
Комрони РАҲМОНЗОД

Хуруфчин
Гулизор МАҲКАМОВА

Мусаххех
Ганчина МУЛЛОҶОНОВА